

УДК 94(477):81 "1917/1990"
DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2640.2021.150.4>

О. Казакевич, д-р іст. наук, доц.
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3599-2903>
ResearcherID: B-8556-2017

Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, Київ, Україна

МОВНЕ ПИТАННЯ В УКРАЇНСЬКОМУ ДЕРЖАВОТВОРЧОМУ ПРОЦЕСІ ХХ СТОЛІТТЯ

Висвітлено значення мовного чинника для збереження національної ідентичності та його роль в українському державотворчому процесі впродовж ХХ ст. Проаналізовано особливості державної політики щодо української мови в період Української революції 1917–1921 рр. і в Радянській Україні; звернено увагу на соціальний статус української мови. Висвітлено етномовні процеси й позицію сучасників щодо мовної ситуації в Україні та її трансформацію внаслідок втілення в повсякденні практики політичних рішень стосовно використання української мови в різних сферах, зокрема адміністративній та освітньо-науковій.

Ключові слова: державотворення, націєтворення, українська мова, ідентичність, мовна політика, українізація, русифікація, політична цінність.

Сучасні дискусії щодо мовної ситуації та мовної політики в Україні, звернення до етнолінгвістичних аспектів українського державотворення ХХ ст. мають важливе практичне значення. Упродовж століття зміни форм української державності позначилися декларуванням і застосуванням різних практик мовної політики, що, у свою чергу, зумовлювалося варіативністю підходів до побудови державної системи в Україні. Регіональні особливості мовної ситуації та попередній досвід "розв'язання" мовного питання мали безпосередній вплив на його роль в українському державотворчому процесі ХХ ст. Декілька спроб українізаційної політики, здійснені у 1917–1930 рр., мали певні відмінності через політичні сили, які їх реалізували. Наслідки заходів, спрямованих на зміну сфери використання української мови, значною мірою обумовили регіональні етномовні розбіжності. Це однак не зменшило політичної цінності української мови як консолідаційного чинника українського державотворення та ретранслятора національної ідентичності.

Основними джерелами із проблеми мовного питання в українському державотворчому процесі ХХ ст. стали законодавчі акти, зокрема конституції та їхні проекти, закони доби Української революції та Радянської України, які стосувалися використання української й інших мов у державі, а також мемуарна література та публіцистичні праці сучасників, зокрема акторів, які безпосередньо впливали на політичні рішення щодо державної мовної політики [3; 10; 11–14; 17; 22; 25; 29; 31; 32].

Питання, пов'язані з вивченням мовного чинника у процесах державотворення, є предметом зацікавленості широкого кола дослідників гуманітарних наук. Оскільки огляд наукових здобутків із цієї теми виходить за межі цієї розвідки, звернімо увагу лише на праці, які розкривають етнодемографічний аспект проблеми [9; 18; 26; 27], а також на монографічні дослідження, які можна вважати певними історіографічними віхами [7; 16; 20; 21; 35]. Із них варто виокремити колективні праці "The Battle for Ukrainian: A Comparative Perspective" [38] та "Українізація" 1920–30-х років: передумови, здобутки, уроки" [30].

Мета статті – з'ясування ролі та значення мовного чинника у процесі українського державотворення в період Української національної революції 1917–1921 рр. і радянської доби. Аналіз державної мовної політики, мовної ситуації, даних переписів щодо мови дозволяє з'ясувати значення й особливості мовного чинника в українському державотворенні, дати відповіді на питання, чи є мова ефективним засобом збереження ідентичності та чи виконує вона політичну об'єднавчу роль.

На початку ХХ ст. мовна ситуація в Україні мала суттєві локальні особливості, що визначалися етнона-

ціональною політикою держав, до складу яких входили українські землі. Політичні традиції Австро-Угорщини гарантували широкі можливості функціонування української мови на тих землях України, що перебували у її складі. Визнання де-факто української мови як самостійної та скасування обмежувальних заходів останньої третини ХІХ ст. у 1905 р., підкріплені також революційними здобутками 1905–1907 рр. у правовій сфері, сприяли певному розширенню використання української мови в межах Російської імперії.

Певна лібералізація правового режиму, у якому функціонувала українська мова на теренах Російської імперії, не означала швидкого поліпшення її фактичного статусу. Про це свідчить, зокрема, незначне зростання кількості найменувань українськомовних видань, порівняно з публікаціями іншими мовами. Так, у 1911 р. кількість українськомовних книжкових видань склала 242 позиції, тоді як польськомовних – 1664. Кількість українськомовних періодичних видань також значно поступалася кількості російськомовних (13 проти 226) [38, р. 71]. Лише у 1919 р. кількість українських назв газет перевищила російські, однак у подальшому співвідношення знову змінилося на користь останніх [35, с. 116–118].

У період формування української модерної нації саме мовний чинник визначав самобутність та окремішність українців, відмінність їх від сусідніх народів. Як зазначав М. Грушевський, "мові зобов'язана Україна, тим що українофільство не обмежилось збиранням творів народної творчості, складанням граматики і словників, а перейшло у справжнє національне відродження" [6, с. 346]. Як цілком слушно зауважує П. Серіот, "національні мови не є власне даністю, але вони самі сконструйовані як частина ідеологічної роботи національного будівництва" [38, с. 210–211].

1917 р., з утворенням Української Центральної Ради, створив нові можливості для розвитку української мови, стосовно якої в органах влади УНР використовували поняття офіційна мова або офіційно-урядова мова [7, с. 57]. Проект Конституції УНР 1917 р. не фіксував питання української мови [32, с. 5–11]. Загалом, у період Центральної Ради українська мова отримала підтримку для її використання в діловодстві, культурно-освітній і науковій сферах. Українською мовою видавали законодавчі документи, здійснювалися заходи для заміни російської преси українською, було видано циркуляр губернським і повітовим комісарам щодо переладу на українську документації та здійснення написів і вивісок українською мовою [32, с. 181–182]. 24 березня 1918 р. УЦР прийняла Закон "Про запровадження української мови у банківській і торговій сфері" [32, с. 229].

Розпочата діячами Української Центральної Ради політика українізації наукового й освітнього життя мала продовження в Українській державі гетьмана Павла Скоропадського. У деяких документах уряду Скоропадського українську мову було визначено як державну. Продовжувала працювати Правописна комісія при Міністерстві освіти, очолювана А. Кримським. Термінологічна комісія здійснювала напрацювання в напрямку розроблення української термінології. Було видано накази, які передбачали широке використання української мови в адміністративній сфері [7, с. 63–64]. Ще одним кроком на шляху до українізації за доби Української революції став прийнятий у 1918 р. Закон "Про обов'язкове навчання української мови і літератури, а також історії і географії України по всіх середніх школах".

Статус української мови як державної визначав і ухвалений Директорією Закон "Про державну мову в Українській Народній Республіці" від 1 січня 1919 р., який зобов'язував використовувати українську мову в армії, флоті, в урядових і громадських установах. Ця послідовність мовної політики Директорії простежується і в Проекті Основного державного закону Української Народної Республіки 1920 р., який також визначав українську мову як державну, і передбачав її виняткове використання під час нарад Державної ради, вживання як внутрішньою, так і зовнішньою урядовою мовою [28, с. 137, 140].

Революційні події й інші політичні потрясіння традиційно впливають на повсякденні практики та часто вимагають від пересічної особи прийняти ту чи іншу сторону, зробити певний вибір. У мемуарній літературі неодноразово зустрічаються рефлексії представників російськомовної суспільно-політичної еліти із приводу лінгвістичної та культурної приналежності. Як приклад, наведемо запис зі щоденника В. Вернадського, датований квітнем 1918 р.: "З Ніночкою, коли гуляю, розмовляю українською. Я відчуваю, що роблю успіхи. Я відрізняюся від своїх політичних однодумців тим, що вважаю відродження української мови дуже великим позитивним явищем" [3, с. 72]. У науковця викликала подив та ситуація, за якої частина знайомих йому українців "прийняли російську мову як ірландці англійську і російську культуру як рідні, але водночас і відчувають свою відособленість, і своє (тобто українців) значення у створенні російської мови і російської культури" [3, с. 72].

Очевидно, подібні рефлексії були характерні і для представників значно ширших суспільних кіл. Прикладом може бути постать Г. Міловського, колишнього царського офіцера, вихідця з типової зросійщеної міщанської родини Києва. На хвилі визвольних змагань він почав вважати себе українським націоналістом, розмовляв українською мовою "де і коли хотів", співав українських пісень [36, с. 266–267]. У 1926–1927 і 1930–1931 рр. він потрапив під репресії, був засланий до таборів. Близькі вважали, що Г. Міловський "не без дивацтв в українському питанні", водночас його рідні сестри, які в повсякденному спілкуванні використовували російську, себе вважали "киянками, потім – українками, але однозначно не росіянками" [36, с. 267].

Мовну політику Західноукраїнської Народної Республіки можна схарактеризувати як виважену, толерантну, базовану на політичному досвіді періоду Австро-Угорщини й спрямовану на врахування інтересів представників усіх національних груп, які проживали на її території. Закон Української Національної Ради від 15 лютого 1919 р. "Про уживання української мови у внутрішній і зовнішній урядованні державних властей і урядів, публічних інституцій і державних підприємств у

Західній області Української Народної Республіки" визначав державний статус української мови та гарантував можливість національним меншинам вільне використання рідної мови у відносинах з державною владою, громадськими і державними установами [22, с. 92]. Прийнятий 13 лютого 1919 р. Закон "Про основи організації шкільництва на Західній Області Української Народної Республіки", визначав українську як мову уряду і мову викладання в усіх державних школах, й передбачав право представникам національних меншин на здобуття освіти рідною мовою [5, с. 39].

Мовна політика українських урядів періоду Української революції 1917–1921 рр. позначилася такими досягненнями як закріплення на законодавчому рівні державного статусу української мови, українізаційними заходами – спробами ведення українською мовою діловодства, збільшення ваги української мови в адміністративній, освітній, науковій, книговидавничій сферах, розширенні кількості заходів із популяризації української мови. У цей період були напрацьовані принципи демократичної й толерантної етномовної державної політики.

Як подальшу еволюцію мовної політики доби визвольних змагань можна вважати осмислення місця й ролі української мови у проєктах відновлення незалежності України в епоху, визначену подіями Другої світової війни. Одним зі свідчень політичної ваги української мови в державотворенні стала діяльність Союму Карпатської України, який розпочав роботу 15 березня 1939 р. Серед затверджених ним законодавчих положень було визначено українську мову як державну, разом із прийняттям національного прапора, гербу і гімну [4, с. 88].

У формуванні соціального статусу української мови за радянської доби простежується фактично підхоплена від Російської імперії теза про важливість існування єдиного російськомовного простору, цього разу задля побудови "радянської людини в радянському суспільстві". Процеси русифікації, які охопили український мовний простір у Радянській Україні, мають чимало спільного з мовною політикою імперії Романових другої половини XIX ст., а українська мова впродовж усього XX ст. мала значну цінність у суспільно-політичному дискурсі.

Загальносоюзна політика коренізації початку 1920-х рр., яка була вимушеною поступкою більшовицької влади національним рухам, в Україні реалізовувалась, як "політика українізації". Упродовж 1920-х рр. вийшли численні директиви й постанови, які стосувалися використання та вивчення української мови в державних установах та освітніх закладах. Так, у липні 1923 р. Радою Народних Комісарів УСРР було видано Декрет "Про заходи в справі українізації шкільно-виховуючих та культурно-освітніх установ" [34, с. 112], а 1 серпня 1923 р. вийшла Постанова ВУЦВК і РНК УСРР "Про заходи забезпечення рівноправності мов і про допомогу розвитку української мови". Ця Постанова передбачала переведення державних відомств на українськомовне діловодство, а знання української мови стало обов'язковим для державних службовців. Для вивчення української мови співробітниками радянських установ планували організувати короткотермінові (3 місяці) і довготермінові (9 місяців) курси [22, с. 106–109]. У серпні 1925 р. було затверджено "Програму української мови курсів українознавства по державних установах УСРР на 1925 рік", яка передбачала ознайомлення курсантів із творами української літератури авторства Т. Шевченка, В. Винниченка, І. Франка, В. Сосюри й ін. [29, с. 16–18]. Усі рекомендовані праці з української

мови, навчальні посібники, таблиці українського правопису і правила були опубліковані у 1924–1925 рр.

Маючи на меті вкорінення радянської влади, "політика українізації" була покликана налагодити комунікацію з українським населенням і активно реалізовувалась в адміністративному, партійному, культурно-освітньому житті республіки. Керівником українізації владного апарату виступав Л. Каганович, який у 1927 р. українською виголошував свою доповідь перед Центральним Комітетом [24, с. 199].

Українізація принесла важливі здобутки: було опубліковано підручники і граматики української мови, термінологічні словники з різних наукових галузей, доповнений словник української мови Б. Грінченка, а також було затверджено Український правопис 1928 р. ("харківський" або "скрипниківський"). Зросла питома вага українців у складі КП(б)У і ЛКСМУ, збільшилася кількість українськомовних шкіл, технікумів, дитячих будинків. Українізаційні заходи торкнулися театрального мистецтва, кіноіндустрії. Поступово збільшувалися накладки українськомовних газет і наукових видань, зокрема технічної літератури. Багато праць, виданих у роки "українізації" і нині є вагомими здобутками в різних галузях. Також розроблялися заходи українізації армії (в 1924 р. вийшла перша українська червоноармійська читанка "Червона зброя", почали виходити газети "Червона армія", "Червоноармієць") [30, с. 157].

Варто, однак, зазначити, що українізація не мала своїм наслідком переосмислення сформованих ще за імперських часів кліше, які стосувалися української культури. Навпаки, у художніх творах, призначених для широких верств населення, поширювався стереотипний образ українця як хитрого, але недолугого, а інколи і схильного до зловживання алкоголем сільського мешканця. Саме такими були зображені герої українського кінофільму "Черевички" (1928; режисер П. Чардинін), основою якого є перероблений сюжет гоголівської "Ночі перед Різдом". Режисер Є. Деслав (Слабченко), який організував покази українського кіно в Парижі, у листі до Всеукраїнського фотокіноуправління з обуренням називав "Черевички" глумом над українським селянином і "малоросійською халтурою" [33, арк. 18]. Він протиставляв цю стрічку створеному в Німеччині фільму "Тарас Бульба" (1924; режисеру В. Стрижевський і Й. Єрмольєв).

У середовищі більшовицької партійної еліти не було одностайності щодо термінів, перспектив і кінцевої мети політики коренізації. Однак остаточне утвердження при владі Й. Сталіна призвело до згорання цієї політики та поступового наростання русифікаторських тенденцій, на тлі посилення репресій проти української інтелігенції та національно свідомих більшовиків (зокрема, торкнулися вони й наркомів освіти О. Шумського та М. Скрипника). У республіці відбулося зростання впливу російської мови, якій пропаганда надавала особливий статус мови міжнародного спілкування. Перегляду зазнав український правопис, а під заборону потрапило багато наукових і навчально-методичних видань з української мови [20, с. 43–44]. Незважаючи на всі ці негативні явища, попередні успіхи українізації мали настільки потужний ефект, що згорнути їх миттєво було фактично неможливо. Тож цілком виправдано можна говорити про довге відлуння мовної українізації, яке відіграло неабияку роль у подальших державотворчих процесах.

Саме це довге відлуння можна вважати однією з ключових причин розгортання "українізації знизу" як своєрідного морального руху опору тоталітарній системі з боку освічених кіл українського суспільства в роки деста-

лінізації. У цей період значно зріс інтерес до української мови, про що свідчить виникнення гуртків студентської та учнівської молоді для її вивчення [19]. Пошуки розширення можливостей функціонування української мови призводили до спроб втілення різноманітних творчих і наукових проєктів, спроб відстоювання під час публічних заходів і на сторінках періодичних видань. Так, автор статті в журналі "Комуніст України" виступав за розширення прав української мови у всіх сферах життя республіки [21, с. 26]. 1963 р. відбулась конференція в Київському університеті, під час якої критично було обговорено стан функціонування української мови [31, с. 18].

У часи "відлиги" в УРСР зросла кількість українськомовних періодичних видань і наукових публікацій. Було розпочато видання "Українського історичного журналу", журналів "Народна творчість та етнографія", "Економіка Радянської України", "Радянське право". Було видано "Українську радянську енциклопедію", "Історію Української РСР", "Історію української літератури" тощо. Серед фахових видань, підготовлених і виданих у цей період, з'явилася, наприклад, праця М. Бернштейна, присвячена журналу "Основа" й українському літературному процесу кінця 1850–1860-х рр. [2]. Важливо відзначити, що певне розширення сфери функціонування української мови не ініціювалося державою. Ситуацію доби "відлиги" можна порівняти з періодом після 1905 р., коли в загальній атмосфері обмеженої лібералізації політичні кола були змушені заплющувати очі на прояви відродження української культури. Навпаки, здійснювалися замасковані під демократизацію заходи, які насправді спрямовувалися на посилення русифікації населення СРСР. Саме так можна оцінювати освітню реформу 1958–1959-х рр., яка насамкінець призвела до скорочення кількості шкіл з українською мовою навчання. Закон "Про зміцнення зв'язку школи з життям і про подальший розвиток системи народної освіти Української РСР" від 17 квітня 1959 р. передбачав можливість вибору батьками мови навчання для своїх дітей, керуючись особистими переконаннями, уподобаннями, міркуваннями престижності або перспектив. Унаслідок такої мовної політики в освітній сфері, як зазначає М. Парахіна, "мова титульної нації квазісуверенної Української РСР могла вивчатися або не вивчатися в російських та інших (нечисленних) національних школах республіки лише за бажанням, тобто факультативно/необов'язково" [23, с. 142].

Сприйняття як нижчого, порівняно з російською, соціального статусу української мови в суспільній свідомості частини населення радянської України зумовлювалося мовною політикою правлячих кіл. Навішування ярликів ("петлюрівська", "мова Бандери", "теляча мова", "ходляцька" тощо), сприяння фольклоризму (так званої "шароварщини") і перетворенню української культури на "провінційний етнографічний заповідник" – усе це культивувало сприйняття української мови як архаїчної "мови села" на противагу російській як "мові міста". Пропаганда фактично втілювала ідею меншовартості української мови, часто надаючи їй рис комічності в медіапросторі, який мав масовий вплив на радянських громадян (класичним прикладом цього можна вважати гумористичний дует "Тарапунька і Штепсель").

Однак у колах української інтелігенції вираження протесту проти тоталітарної системи все ж таки зазвучало українською. Етапною стала поява праці І. Дзюби "Інтернаціоналізм чи русифікація?", на сторінках якої невипадково багато уваги було приділено саме мовному питанню. Помічено, що для шістдесятників питання

мови, серед іншого, було виявом протесту проти колективізму, питанням творчої індивідуальності, адже "російська мова сприймалася як мова бюрократії, мова яка використовувалась для маскуванню реальності", українська ж мова виявилася "потужним засобом у боротьбі проти культурного збіднення радянської стандартизації" [38, с. 250, 266].

Окремі діячі, виховані в російськомовному середовищі, почали свідомо переходити на українську мову спілкування. Серед них був Л. Плющ, для якого мовне питання стало одним із чинників становлення української ідентичності. Зі слів самого Л. Плюща, "українцем остаточно" він став, коли в бібліотеці Академії наук у відповідь на прохання передати книжку почув зневажливе: "А по-людськи ти вмієш розмовляти?" [17, с. 185].

Варто зазначити, що мовна політика, яку проводила радянська влада, не призвела до тотальної русифікації населення УРСР, хоча її результати в цьому напрямку досить помітні за даними переписів. Чисельність російськомовного населення впродовж 1959–1989 рр. зросла у всіх регіонах [27, с. 264], і, якщо станом на 1926 р. 94,1 % українців назвали українську мову рідною, то у 1989 р. ця цифра знизилася до 87,7 % [26, с. 45]. Дані переписів засвідчують, що найбільш інтенсивно процеси мовної асиміляції українського населення розгорталися в містах, особливо у великих агломераціях і обласних центрах. Мешканці сіл краще зберігали мову, навіть етнічні росіяни в селах іноді українізувалися. Водночас, спостерігалися суттєві регіональні відмінності. Значно активніше процес русифікації проходив у Донецькій і Луганській областях.

Представники інших етнічних груп в Україні також зазнали впливу русифікації [26, с. 45], але вибір ними мови спілкування залежав від різних чинників і не обов'язково він робився на користь російської. Висновки, до яких прийшла С. Деркач, досліджуючи демографічні процеси населення Київщини, засвідчують, що за даними перепису 1959 р., наприклад, у Макарівському районі Київської області, представники неукраїнської етнічної групи "рідною як мову не своєї національності вважали українську – 2 %, а російську – 0,5 %". Українську для спілкування обрала значна частина поляків (97,5 %) і болгар (75 %) [9, с. 139].

Проте, з кожним десятиліттям реалізація радянської етномовної політики призводила до поглиблення процесу русифікації. Як таких перешкод для спілкування, законодавчих заборон на використання української мови в УРСР не було. Навпаки, українська мова користувалася формальним статусом, закріпленим законодавчо. Уже Конституція УСРР 1929 р. визначала рівноправність мов усіх національностей, які проживають на території республіки й можливість вживати рідну мову в усіх сферах (розд. 20) [14]. Конституція 1978 р. визначала можливість навчання у школі рідною мовою, рівність громадян перед законом незалежно від мови [13]. Ухвалені в роки "перебудови" зміни і доповнення до Конституції УРСР від 27 жовтня 1989 р. передбачали викласти ст. 73 у такій редакції: "Державною мовою Української Радянської Соціалістичної Республіки є українська мова" [11]. Це ж підтверджував прийнятий 28 жовтня 1989 р. Закон "Про мови в Українській РСР" [12], який дослідники називають компромісним і таким, що відповідав політичним вимогам часу його прийняття [37, с. 23].

Водночас, радянські правлячі кола проводили системні заходи, спрямовані на практичне посилення ролі саме російської мови. Ідеться, зокрема, про прийняття у

1978 р. Постанову Ради Міністрів СРСР "Про заходи по дальшому удосконаленню вивчення і викладання російської мови в союзних республіках". Її продовженням стала Постанова Ради Міністрів Української РСР 1978 р. "Про заходи по дальшому удосконаленню вивчення і викладання російської мови в Українській РСР", відповідно до якої передбачалось збільшення накладів літератури для дітей російською мовою, введення з 1980/81 навчального року вивчення російської мови у загальноосвітніх школах з українською мовою навчання з першого класу [25].

На рубежі 1970–80-х рр. у Радянській Україні склалася ситуація, коли можна було повністю обійтися без знання української мови, оскільки загалом нав'язувалася престижність російської і саме її використання дозволяло швидко просуватися кар'єрними сходами, виходити на загальнорадянський рівень особистісної реалізації. Потужними інструментами русифікації були освіта, наука, збройні сили, засоби масової інформації (телебачення, радіо, видавнича діяльність). Мовна політика призвела до масового білінгвізму серед населення УРСР, який був притаманний більшості представників неросійських народів Радянського Союзу. Говорячи в термінології М. Фуко, такі структури як школа, армія, охорона здоров'я, промислове виробництво та пенітенціарна система вирішальним чином впливали на формування ідентичності, а саме ці сфери були переважно російськомовними. Саме такий шлях русифікації через базові інститути виявився значно ефективнішим за царську політику прямих заборон і правових утисків. Наслідки цієї політики значною мірою відчуються й нині: хоча Декларація про державний суверенітет України 1990 р. окреслила, що республіка забезпечує "функціонування української мови у всіх сферах суспільного життя" [8], а 10 стаття Конституції України 1996 р. проголосила, що "державною мовою в Україні є українська мова" [15] різні проблеми державної мовної політики в Україні залишаються досі нерозв'язаними.

Отже, у процесах українського націє- і державотворення ХХ ст. українська мова мала принципову політичну цінність, вона відіграла важливу роль чинника консолідації та самобутності українського народу, дозволяла зберігати й ретранслювати "українську" політичну свідомість за різних державно-політичних режимів, причому здебільшого в умовах асиміляційної політики. Цілком очевидно, що в сучасних умовах етномовна політика України має спрямовуватися на посилення об'єднаної ролі української мови, заохочення її використання для представників усіх етносів і національних груп, підвищення престижу української, зокрема, у сфері політичної культури.

Подальші дослідження мовного чинника в українському державотворенні можуть зосереджуватися на комплексному вивченні історико-демографічних і соціокультурних процесів у широкому хронологічному зрізі, наприклад, особистих причин вибору мови спілкування в містах/селах, у регіонах із населенням, яке переважно володіє кількома мовними компетенціями. Поглиблення вимагає також вивчення практик використання української мови серед посадовців високого рівня в Україні за радянської доби в позаукраїнізаційний період.

Список використаних джерел

1. Бажан О. Г. Наростання опору політиці русифікації в Українській РСР у другій половині 1950–1960-х рр. / О. Г. Бажан // УІЖ. – 2008. – № 5. – С. 147–159.
2. Бернштейн М. Д. Журнал "Основа" і український літературний процес кінця 50–60-х років ХІХ ст. / М. Д. Бернштейн. – Київ: Вид-во АН УРСР, 1959. – 216 с.

3. Вернадский В. И. Дневники 1917–1921 / В. И. Вернадский. – Киев: Наук. думка, 1994. – 270 с.

4. Віднянський С. Карпатська Україна як етап українського державотворення / С. Віднянський // УІЖ. – 2019. – №2. – С. 67–93. – DOI: 10.15407/uhj2019.02.067

5. Гаврецька М. Й. Законодавче закріплення правового статусу української мови в нормативних актах ЗУНР / М. Й. Гаврецька // Часопис Київського університету права: український науково-теоретичний часопис. – 2012. – № 3. – С. 36–41.

6. Грушевський М. С. Очерк истории украинского народа / М. С. Грушевський. – Санкт-Петербург: Типография Товарищества "Общественная польза", 1904. – 382 с.

7. Данилевська О. Мова в революції та революція в мові: мовна політика Центральної Ради, Гетьманату, Директорії УНР / О. Данилевська. – Київ: [б. в.], 2009. – 176 с.

8. Декларація про державний суверенітет України від 16.07.1990 року [Електронний ресурс] // Верховна рада України. Законодавство України. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-12>

9. Деркач С. Демографічні процеси населення Київщини в другій половині ХХ – на початку ХХІ ст. / С. Деркач. – Київ: КИМУ, 2017. – 278 с.

10. Дзюба І. М. Інтернаціоналізм чи русифікація? / І. М. Дзюба. – Київ: Києво-Могилянська академія, 2005. – 330 с.

11. Закон Української радянської соціалістичної республіки "Про зміни і доповнення Конституції (Основного закону) Української РСР" від 27 жовтня 1989 року [Електронний ресурс] // Верховна рада України. Законодавство України. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/8303-11>

12. Закон Української радянської соціалістичної республіки "Про мови в Українській РСР" від 28 жовтня 1989 року [Електронний ресурс] // Верховна рада України. Законодавство України. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/8312-11>

13. Конституція (Основний закон) Української Радянської Соціалістичної республіки 1978 року [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. Законодавство України. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/888-09>

14. Конституція (Основний закон) Української соціалістичної радянської республіки 1929 року [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. Законодавство України. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001316-29>

15. Конституція України від 28 червня 1996 року. [Електронний ресурс] // Верховна рада України. Законодавство України. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр>

16. Куць О. М. Мовна політика в Україні: аналіз та впровадження / О. М. Куць, В. В. Заблоцький. – Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2007. – 300 с.

17. Леонід Плющ. Вибране. У карнавалі історії. Свідчення / Л. Плющ. – Київ: ФАКТ, 2002. – 632 с.

18. Лозинський Р. М. Мовна ситуація в Україні (суспільно-географічний погляд) : монографія / Р. М. Лозинський. – Львів: Вид. Центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008. – 502 с.

19. Лук'яненко О. В. Мовне питання у середовищі освітан УРСР часів десталінізації / О. В. Лук'яненко // Сумська старовина. – 2012. – № 36–37. – С. 72–82.

20. Масенко Л. Мова і суспільство. Постколоніальний вимір / Л. Масенко. – Київ: Всеукраїнське товариство "Просвіта" ім. Тараса Шевченка – Видавничий дім "КМ Академія", 2004. – 163 с.

21. Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом. – Київ: ІПІЕНД імені І. Ф. Кураса НАН України, 2008. – 398 с.

22. Національні відносини в Україні в ХХ ст. Збірник документів і матеріалів. – Київ: Наукова думка, 1994. – 559 с.

23. Парахіна М. Б. Особливості русифікації в УРСР у другій половині 1950 – першій половині 1960-х рр. (З історії мовної проблеми) / М. Б. Парахіна // УІЖ. – 2014. – №4. – С. 128–146.

24. Плохій С. Загублене царство. Історія "руського мира" з 1470 року до сьогодні / С. Плохій. – Харків: Бібколектор, 2019. – 308 с.

25. Постанова Ради Міністрів Української РСР від 2 листопада 1978 р. № 518 "Про заходи по дальшому удосконаленню вивчення і викладання російської мови в Українській РСР" [Електронний ресурс] // Верховна рада України. Законодавство України. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/518-78-п>

26. Романцов В. О. Населення України і його рідна мова за часів радянської влади та незалежності (XX – початок ХХІ століття) / В. О. Романцов. – Київ: Видавництво імені Олени Теліги, 2003. – 184 с.

27. Скляр В. Етнічний склад населення України 1959–1989 рр.: етномовні наслідки російщення / В. Скляр. – Київ: Вид. центр "Просвіта", 2008. – 392 с.

28. Тищик Б. До питання про маловідомий проект Конституції Української Народної Республіки 1920 р. / Б. Тищик // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2013. – Вип. 57. – С. 134–145.

29. Українізація радянських установ. Декрети, інструкції і матеріали. – Харків: [б. в.], 1925. – 26 с.

30. "Українізація" 1920–30-х років: передумови, здобутки, уроки / за ред. В. А. Смолія. – Київ: Інститут історії України НАН України, 2003. – 392 с.

31. Українська мова у ХХ сторіччі: історія лінгвоциду / за ред. Л. Масенко. – Київ: Всеукраїнське товариство "Просвіта" ім. Тараса Шевченка, Видавничий дім "Києво-Могилянська академія", 2005. – 399 с.

32. Українська Центральна рада. Документи і матеріали у двох томах. 10 грудня 1917 р. – 29 квітня 1918 р. – Київ: Наукова думка, 1997. – Т. 2. – 423 с.

33. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, фонд 1238, оп.1, спр. 184, 1 травня – 31 грудня 1930 р., 408 арк.

34. Шаповал Ю. Олександр Шумський. Життя, доля, невідомі документи: дослідження, архівні матеріали / Ю. Шаповал. – Київ; Львів: Україна модерна, Укр. Пропілеї, 2017. – 742 с.

35. Шевельов Ю. Українська мова у першій половині двадцятого століття (1900–1941): стан і статус / Ю. Шевельов. – Нью-Йорк: Сучасність, 1987. – 296 с.

36. Шевченко Т. "С самого раннього віку виховувала я свого сина в комуністическом и революционном духе": київські обивателі в листатах радянської держави / Т. Шевченко // Живучи в модерному місті. Київ кінця ХІХ – середини ХХ століть. – Київ: Дух і літера, 2016. – С. 253–280.

37. Ялова О. В. Мовна політика в Україні в контексті законопроектів про мову / О. В. Ялова // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. – 2017. – 1 (102). – С. 21–28.

38. The Battle for Ukrainian: A Comparative Perspective / Ed. by Michael S. Flier and Andrea Graziosi. – Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 2017. – 625 p.

References

- Bazhan, O. (2008). Strengthening Resistance to Russification Policy in Ukrainian SSR in the 2nd half of 1950's – 1960's. *Ukrainian Historical Journal*, 5, 147–159. [in Ukrainian].
- Bernshtein, M. (1959). *The Magazine "Osnova" and Ukrainian Literary Process of the late 1850's – 1860's*. Kyiv: Academy of Sciences of Ukrainian SSR Publishing. [in Ukrainian].
- Vernadski, V. (1994). *Diaries of 1917-1921*. Kyiv: Scientific Thought. [in Russian].
- Vidnianskyi, S. (2019). Carpathian Ukraine as a Stage of Ukrainian State-building. *Ukrainian Historical Journal*, 2, 67–93. DOI: 10.15407/uhj2019.02.067 [in Ukrainian].
- Havretska, M. (2012). Legislative Consolidation of the Legal Status of Ukrainian Language in the Laws of the West Ukrainian People's Republic. *Journal of Kyiv Law University*, 3, 36–41. [in Ukrainian].
- Hrushevskiy, M. (1904). *Essays of the History of Ukrainian People*. Saint Petersburg: Common Benefit Typography. [in Russian].
- Danylyvska, O. (2009). *Language in Revolution and Revolution in Language: Language Policy of the Central Council, Hetmanate, Directorate of the Ukrainian People's Republic*. Kyiv: [s. n.]. [in Ukrainian].
- Declaration of State Sovereignty of Ukraine. (1990). *Supreme Council of Ukraine. Legislation of Ukraine*. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-12> [in Ukrainian].
- Derkach, S. (2017). *Demographic Processes in Kyiv Region in the 2nd half of the 20th – early 21st centuries*. Kyiv: Kyiv International University. [in Ukrainian].
- Dziuba, I. (2005). *Internationalism of Russification?* Kyiv: Kyiv Mohyla Academy. [in Ukrainian].
- Law of Ukrainian Soviet Socialist Republic "On the Amendments and Additions to the Constitution". (1989). *Supreme Council of Ukraine. Legislation of Ukraine*. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/8303-11> [in Ukrainian].
- Law of Ukrainian Soviet Socialist Republic "On the Languages in Ukrainian SSR". (1989). *Supreme Council of Ukraine. Legislation of Ukraine*. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/8312-11> [in Ukrainian].
- The Constitution (Basic Law) of Ukrainian Soviet Socialist Republic. (1978). *Supreme Council of Ukraine. Legislation of Ukraine*. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/888-09> [in Ukrainian].
- The Constitution (Basic Law) of Ukrainian Soviet Socialist Republic. (1929). *Supreme Council of Ukraine. Legislation of Ukraine*. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001316-29> [in Ukrainian].
- The Constitution of Ukraine. (1996). *Supreme Council of Ukraine. Legislation of Ukraine*. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр> [in Ukrainian].
- Kuts, O. & Zablotskiy, V. (2007). *Language Policy in Ukraine: Analysis and Implementation*. Kharkiv: V. N. Karazin Kharkiv National University. [in Ukrainian].
- Pliushch, L. (2002). *Selected Works. In the Carnival of History. Statements*. Kyiv: Fact. [in Ukrainian].
- Lozynskiy, R. (2008). *Language Status in Ukraine: Social and Geographic Approach. A Monograph*. Lviv: Ivan Franko Lviv National University Press. [in Ukrainian].
- Lukianenko, O. (2012). Language Issue among the Educators of the Ukrainian SSR during de-Stalinization. *Sumy Antiquity*, 36–37, 72–82. [in Ukrainian].
- Masenko, L. (2004). *Language and Society. Postcolonial Dimension*. Kyiv: Enlightenment. [in Ukrainian].
- Language Status in Ukraine: between Conflict and Consensus*. (2008). Kyiv: Kuras Institute of Political and Ethnic Studies. [in Ukrainian].

22. *National Relations in Ukraine during the 20th century. Documents and Materials*. (1994). Kyiv: Scientific Thought. [in Ukrainian]
23. Parakhina, M. (2014). Features of Russification in the Ukrainian SSR of the 2nd half of 1950's – 1st half of 1960's. *Ukrainian Historical Journal*, 4, 128-146. [in Ukrainian]
24. Plokhii, S. (2019). *Lost Kingdom. A History of "Russian World" from 1470 to the Present*. Kharkiv: Bibcollector. [in Ukrainian]
25. Act of the Council of Ministers of the Ukrainian SSR No. 518: "On Measures to Further Improve the Study and teaching of the Russian Language in the Ukrainian SSR" (1978, November 2). *Supreme Council of Ukraine. Legislation of Ukraine*. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/518-78-n> [in Ukrainian]
26. Romantsov, V. (2003). *Population of Ukraine and Its Native Language during the Soviet Rule and Independence (20th – Early 21st centuries)*. Kyiv: Olena Teliha Publishing. [in Ukrainian]
27. Skliar, V. (2008). *Ethnic Structure of Ukrainian Population of 1959-1989: Ethnic and Language Consequences of Russification*. Kyiv: Enlightenment. [in Ukrainian]
28. Tyshchuk, B. (2013). Little-known Draft Constitution of the Ukrainian People's Republic of 1920. *Bulletin of Lviv University. Legal Series*, 57, 134-145. [in Ukrainian]
29. *Ukrainization of Soviet Institutions. Acts, Instructions and Materials*. (1925). Kharkiv: [s. n.]. [in Ukrainian]
30. Smolii, V. (Ed.). (2003). "Ukrainization" of the 1920's-1930's: *Prerequisites, Achievements, Lessons*. Kyiv: Institute of History of the National Academy of Sciences of Ukraine. [in Ukrainian]
31. Masenko, L. (Ed.). (2005). *Ukrainian Language in the 20th Century: History of Linguicide*. Kyiv: Enlightenment. [in Ukrainian]
32. *Ukrainian Central Council. Documents and Materials. Vol. 2: December 10, 1917 – April 29, 1918*. (1997). Kyiv: Scientific Thought. [in Ukrainian]
33. Central State Archives of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine, fund 1238, list. 1, file 184, May 1 – December 31, 1930. 408 sheets.
34. Shapoval, Yu. (2017). *Oleksandr Shumskyi. Life, Destiny, Unknown Documents: Research, Archival Materials*. Kyiv-Lviv: Ukraine Modern. [in Ukrainian]
35. Sheveliov, Yu. (1987). *Ukrainian Language in the 1st half of the 20th century (1900-1941)*. New York: Modernity. [in Ukrainian]
36. Shevchenko, T. (2016). "From an early age I raised my son in a communist and revolutionary spirit": Kyiv Residents in the Claws of Soviet State. In *Living in the Modern City. Kyiv of the late 19th – Mid 20th century*. Kyiv: Spirit and Letter. Pp. 253-280. [in Ukrainian]
37. Yalova, O. (2017). Language Policy in Ukraine in the Context of Language Bills. *Scientific Bulletin of the National Academy of Internal Affairs*, 1(102), 21-28. [in Ukrainian]
38. Flier, M. & Graziosi, A. (Eds.). (2017). *The Battle for Ukrainian: A Comparative Perspective*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.

Надійшла до редколегії 05.08.21

O. Kazakevych, Dr. Habil. (History), Associate Professor
National Pedagogical Dragomanov University, Kyiv, Ukraine

LINGUISTIC ISSUE IN THE UKRAINIAN STATE-BUILDING OF THE 20TH CENTURY

The article highlights an importance of the language for the survival of the Ukrainian national identity as well as its role in the state-building processes of the 20th century. The author analyzes the state policy towards Ukrainian during the National revolution of 1917-1921 and Soviet period. It is stated, that the linguistic policy of the Ukrainian authorities in 1917-1921 included acceptance of Ukrainian as a state language, its popularization and implementation in document flow, public administration, education, science and publishing. The linguistic policy of the state based itself on the ethnic tolerance and democratic principles. In search for support of the wider circles of the Ukrainian society, the Soviet regime, established in the early 1920ties, had to adopt the policy of "Ukrainization". During the next decade the sphere of the Ukrainian language use expanded significantly. However, the Ukrainization appeared to be only a short-term solution. In the early 1930ties the Bolshevik ruling elite abandoned the policy of Ukrainization, while the leading Ukrainian administrators and public figures that supported this policy were repressed. At the same time, even the short-term Ukrainization of the 1920ties – early 1930ties was fruitful enough. It had a longue durée that fueled Ukrainian national identity during the periods that followed. In the years of de-Stalinization Ukrainian intellectuals searched for the possible ways to increase the usage of the Ukrainian language. They fulfilled numerous artistic and research projects and backed the rights of the Ukrainian language publicly.

It is important to note that the linguistic policy of the Soviet authorities presumed the support of the Russian language in all spheres of the social life. This policy was implemented through the state institutions, such as schools, universities, scientific centers, mass media, armed forces, health care, and prison system. As a result, Ukrainian was widely treated as a language of the lower status (Ukrainian as a 'rural language' in contrast to the Russian as an 'urban language') and bilingualism flourished among the population of Ukraine. The population censuses of 1926, 1959 and 1989 clearly demonstrate the effectiveness of this policy. Nevertheless, it never resulted in total Russification of the Ukrainian population. The Ukrainian language maintained its relevance for Ukrainian nation and state building of the 20th century. It continued to contribute in national consolidation and allowed to preserve the Ukrainian political identity, even despite the assimilation policy provided by the central authorities.

Key words: state-building, nation-building, Ukrainian language, identity, linguistic policy, Ukrainization, Russification, political relevance.